

Timurluların Bilim ve Sanata Yaklaşımları ve Bazı Son Dönem Sanatkârları

Yrd. Doç. Dr. Hayrunnisa A. AKBIYIK*

Özet: Timurlu diye andığımız Emîr Timur Güregen'in kurduğu ve Çin hariç Asya tarihini yüz elli yıl boyunca etkileyen devletin idarecilerinin bilim ve sanata bakış açıları üzerinde durmaya çalışacağız. Maksudumuz, Timurlu devletinin nasıl bir devlet olduğu, mirasçısı olduğu Çağatay Hanlığına kıyasla şehirli kültüre yakınlığı ve bu devletin idarecilerinin bilime, sanata ve imar işlerine bakışı gibi sorulara cevap aramak ve bu hususları anlamaya çalışmak olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Timurlu, Sanat, Semerkand, Ali Şir Nevai, Horasan

Giriş

Başlıkta ifade ettiğimiz araştırma konusunu daha sağlıklı anlayabilmek için önce Timurlu Devleti'nin genel yapısının nasıl olduğuna bakmak gerekiyor. Söz konusu devlet Maverâünnehir ve Horasan merkez olmak üzere kurulmuştu. Hakimiyet sahası kurucusu Timur zamanında en geniş sınırlarına ulaşmıştı. Timur'dan sonraki hükümdarlar zamanında sınırları giderek daralmış ve nihayet Herat ve civarına hakim olacak kadar küçüldükten sonra Özbeklerin Herat'ı almasıyla tarih sahnesinden silinmiştir. Devletin tebeası yayıldığı geniş coğrafyaya paralel olarak Türkler, Türkleşmiş Moğollar, İranlılar, Arap, Gürcü, Ermeni vs. gibi millerden oluşmuştu. Ancak devlet içinde etkili olan unsurlar askerî ve idarî yapıda Türkler ve Türkleşmiş, müslüman olmuş Moğollar ile bürokraside İranî nüfus idi. Timur'a bağlılıklarını sunan toplumlar genellikle kendi idarecilerinin yönetiminde bırakılmıştı.

Hanedana baktığımızda ise kurucusunun Türkçe konuşan, İslam dinine inanan, ancak köken itibariyle Moğol bir kabileden geldiğini görüyoruz¹. Cengiz Han ve halefleri tarafından kurulan devletler hanedan olarak Mo-

* *Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Gölköy / BOLU*
hayrun2001@yahoo.com

ğol ancak tebaa açısından ağırlıklı olarak Türk idi. Bu devletlerin bünyelerindeki Moğollar da kısa sürede Türkleştiler. Bu durum Çağatay Hanlığı'nda da böyle oldu. Çağatay Hanlığı, idarî bakımdan, Cengiz'in halefi diğer devletlerden farklı bir yapıya sahipti. Bu hanlık bünyesindeki şehirler Yalavaç ailesi vasıtasıyla doğrudan Kağan'a bağlı idi. Çağatay Hanları ise daha ziyade kır nüfusuna ve otlaklara tasarruf ediyorlardı. Kebek Han'dan (1319-1326) itibaren artık hanedan üyeleri de Türkçe konuşuyorlardı². Alaaddin Tarmaşirin (1326-1335) hem İslamiyeti kabul etmiş hem de şehirli hayat tarzına daha yaklaşmıştı. Tarmaşirin'in bu tavrı geleneklerinden kopmak istemeyenlerin tepkilerine neden olmuş ve neticede tahttan uzaklaştırılmıştı³. Hanedan üyelerinin arasında görülen bu farklılaşma şüphesiz halk arasında da meydana gelmişti. Sosyal yapı olarak boy; hayat tarzı olarak konar-göçer ve ekonomik olarak hayvancılığa dayalı yaşayan Çağatay Ulusu içinde bir farklılaşma yaşandı. Özellikle Maverâünnehir'dekiler ile daha doğudakiler birbirlerinden farklılaşmıştı. Bu farklılaşmaya bağlı olarak taraflar birbirlerini biraz da alaycı isimlerle çet ve karaunas olarak anıyorlardı. Doğudakiler yani Cengiz geleneğine daha sadık kalanlar ve yukarıda belirttiğimiz sosyal yapıya bağlı olanlar, Maverâünnehir bölgesinde yaşayanlarca çet/haydut diye adlandırılıyordu. Öte yandan doğudakiler de Maverâünnehir bölgesinde yaşayan, yerleşik hayat tarzına yaklaşmış olanları karaunas/melez olarak isimlendiriyorlardı (Barthold 1997:11). İşte Timur devletini böyle, etnik olduğu kadar hayat tarzı olarak da birbirinden farklı grupların bulunduğu bir sosyal yapı üzerinde kurmuştu. Timur bu sosyal yapının gereği olarak Müslümanların emîri, Moğolların damadı, Türklerin beyi idi⁴. Timur'un kendini Moğol olarak gördüğüne dair bir malumatımız yoktur. Devrin kaynaklarında Timur'un Moğolları çete olarak gördüğü ve onlar üzerine sık sık sefere çıktığı anlaşılmaktadır⁵. Timur'un beşinci nesilden torunu olan hatırat sahibi Babür de, eserinde kendini Moğollardan ayırmaktadır. Moğol askerleri ile ilgili ifadesinden, onlarla ilgili iyi kanaate sahip olmadığını anlıyoruz. Annesi Cengiz neslinden gelen Babür, dayılarından söz ederken Moğol âdetine göre giyindikleri vs. üzerinde durmakta ve Moğolları kaba bulmaktadır (Babür 1987:94,109,115).

Timurlu devletinin kurulduğu bu alt yapıya kısaca temas ettikten sonra, esas konumuz olan bu devletin imar ve kültür işlerine bakışı üzerinde duralım. Burada amacımız bu hanedan döneminde yapılan eserlerin bir envanterini çıkarmak ya da sanatkârların listesini oluşturmak değildir⁶.

Ancak kaynaklarda zikredilen eserlerden örnek mahiyetinde söz ederek, Timurlu devleti bünyesinde tahta geçen hükümdarların ve hanedan üyelerinin yerleşik hayata, imar faaliyetlerine önem veren, edipler, sanatkâr ve bilim adamlarını himaye eden idareciler olup olmadıklarını anlamaya çalışacağız. Bu politikanın sadece bir hükümdara ait bir davranış tarzı olup olmadığını, her hükümdarın benzeri bir tavır sergileyip sergilemediğini anlamak bakımından, bu yazımızda sadece bir hükümdar dönemi ile sınırlı kalmayıp kronolojik sırayla Timur'dan başlayarak konuyu işleyeceğiz. Burada hareket noktamız Timurlu devri tarih kaynakları olacaktır⁷.

Timur, yazımızın giriş kısmında kısaca temas ettiğimiz, kendisinden hemen önceki dönemde bölgede hakim olan zihniyetle karşılaştırıldığında, yerleşik hayata daha yakın ve bunu teşvik eden bir tablo çizmektedir. Ancak, yine de sonuç olarak onun seferlerinin şöhreti, imar faaliyetlerini gölgede bırakacak kadar büyüktür. Bu iki cümle çelişkili gibi görülebilir, ancak gerçeğin iki yüzünü gösteren bir ifadedir. Timur'un sefer düzenlediği yerlerin genişliği (Moskava'dan Delhi'ye; İzmir'den Doğu Türkistan'a), bu seferlerin hepsinin 40-45 yıl gibi bir sürede yapılması tabii olarak yapıldığı yerlerde dehşet yaratmıştır. Madalyonun öbür yüzünden bakarsak, bu seferler galipler için zaferdir, ayrıca zenginlik ve refah kaynağıdır. Timurlu kaynakları, dönemin kahramanlık anlayışının da katkısıyla Timur'un seferlerini-zaferlerini anlatmaktadır. Böylece günümüzde de geçerliliğini koruyan yaygın bir kanaat oluşmuş ve bu dönemde sadece savaşan bir toplum ve idarecileri varmış gibi değerlendirilmiştir. Ancak, biraz dikkatle incelendiğinde Timur'un çok erkenden şehirlerin önemini kavradığını, ticaretin ve tarımın önemini bildiğini görürüz. Uzun seferlerden elde edilen ganimetleri ve buralardan toplanan alimleri, sanatkârları, ustaları kendi merkezi Semerkand ve civarını mamur hale getirmek için kullandı. O Hindistan'da ele geçirilen esirler arasından taş ustalarını kendi payına ayırtmıştı (Şami:232). Semerkand'da çeşitli binalar yaptırarak şehri güzelleştirmişti. Timur, sadece binalar yaptırmakla kalmamış, açtırdığı sulama kanalları ile tarımı da teşvik etmişti. Timur'un pek erken dönemde, daha saltanatını kurma serüveninin başlangıcından itibaren imar işlerine giriştiğini söyleyebiliriz. O, saltanat mücadelesinde önemli bir dönüm noktası olan Emir Hüseyin ile mücadelesinde başarılı olup Belh'i ele geçirdi, bu şehrin kale ve hisarlarını harap etmiş⁸, Belh suyu üzerinde köprü kurdurmuş; Semerkand'a geçtiğinde, burada kaleler ve mükemmel saraylar yapılmasını emretmişti (Şamî: 73). Timur'un

Semerkand'da yaptırdıklarını en ayrıntılı anlatan kaynağımız Babür'dür. Semerkand'da hükümdar olma imkânını kaybedince Hindistan'a geçen ve burada devletini kuran Babür, Timur Bey diye andığı, büyük atasının bıraktığı eserleri bize anlatırken kendi dönemindeki durumlarına dair de bazı bilgiler vermektedir. Babür'ün verdiği bilgiye göre "*Timur Bey, Keş'te doğduğu için, bu şehri payitaht yapmaya çok uğraştı. Keş'te büyük binalar yaptırdı. Divan kurmak için, kendisine büyük bir tak (divanhâne), sağ ve sol tarafına tavacı (nevahi) beyleri ile divan beylerinin oturup divan yapmaları için, bir az küçük, iki tak yaptırmıştır. Bir de müracaat eden iş sahiplerinin oturması için, bu divanhânenin bir tarafına küçük daireler inşa ettirmiştir. Bu kadar büyük tak cihanda az bulunur ve bunun Kisra takından daha büyük olduğunu söylerler. Bundan başka Keş'te bir medrese ve bir makbere yaptırmıştır. Cihangir Mirza'nın ve diğer bazı evlâtlarının kabirleri oradadır. Keş'in şehir olarak inkişaf kabiliyeti Semerkand kadar olmadığı için, Timur Bey, payitaht olarak, nihayet Semerkand'ı seçti*" (Babür: 51). Babür, coğrafi konumu, kuruluşu meşhur tarafları vs. hakkında bilgi verdiği Semerkand şehri ile ilgili konumuz açısından önemli şu bilgileri vermektedir : "*Moğol ve Türk ulusları Semiz-kend derler. Timur Bey burasını payitaht yapıyordu. Timur Bey'den önce ve onun gibi büyük bir padişah Semerkand'ı payitaht yapmış değildir. Sur üzerinden kurganın⁹ uzunluğunun ölçülmesini emrettim, ölçtüler onbin altı yüz kadem¹⁰ çıktı*" (Bübür: 47). Yine Babür'ün verdiği bilgiye göre: "*Semerkand ve mahallelerinde Timur Bey ve Uluğ Bey'in imaret ve bahçeleri çoktu. Timur Bey, Semerkand erkinde Kök-Saray diye meşhur olan, dört katlı, fevkalâde büyük bir köşk yaptırmıştı¹¹. Bundan başka, Ahenin kapısına yakın ve kalenin içinde de cami yaptırmıştı. Bunun taşlarını ekseriye Hindistan'dan getirttiği taşçılar işlemişti. Camiin kitabesinde (Bakara suresinin 127.) ayetini öyle büyük harflerle ile yazmışlardır ki bir kürüh mesafeden okumak mümkündür. Bu da çok büyük bir binadır. Semerkand'ın şarkında iki bahce yapmıştır. Biri daha uzakta olan Bağ-Boldı ve diğeri de daha yakında olan Bağ-ı Dilgüşa'dır, Bağ-ı Dilgüşa'dan Firûze kapısına kadar bir yol yaptırıp, iki tarafına kavak ağacı diktirmişti. Dilgüşa'da da büyük bir köşk yaptırmış ve bu köşkte Timur Bey'in Hindistan muharebelerini tasvir etmişlerdir. Kûhek tepesinin eteğinde ve Kân-ı Gil'in Ab-ı Rahmet de dedikleri, Kara-Su'yunun üst tarafında, Nakş-ı Cihan adında, bir bağ yaptırmıştır. Benim gördüğüm zaman bu bahçe artık bozulmuş ve dikkate değer bir şey kalmamıştır. Semerkand'ın cenubunda ve kaleye yakın yerlerde Bağ-ı Çınar,*

Semer kand'ın aşağı tarafında Bağ-ı Şimal ve Bağ-ı Behişt vardır. Timur Bey'in torunu, Cihangir Mirza'nın oğlu Muhammed Sultan Mirza Semerkand'ın dış kurganında bir medrese yaptırmıştır. Timur Bey'in ve Semerkand'da padişahlık eden evlatlarının hepsinin kabri buradadır" (Babür: 48). Babür'ün adını zikr ettiği bağlardan Bağ-ı Behişt için Yezdî, Timur'un Semerkand'ın batısında bazı evleri ve on iki bağı alıp birleştirdiğini ve bir bağ oluşturduğunu, burada bir kasr yaptırdığını ve Bağ-ı Behişt adını verdiğini yazar (Yezdî:162a-162b). Timur, yine Semerkand'a yarım konak mesafede yeni bir yerleşim yeri bina ettirmiş ve adını Dimaşk koymuştu (Arapşah:18). Yine Semerkand civarında iki yeni kasaba kurmuş ve her birini büyük beldelerden birinin adıyla isimlendirmişti (Arapşah: 48). Timur'un imar işlerine dair bir başka örnek olarak, Yezd'de yaptırdığı kervansarayı gösterebiliriz. Bu kervansarayı yaptırdığı sırada kendisi Anadolu'da seferdeydi. Yezd'de yaptırdığı kervansaray'ın masrafı, divân-ı âla'dan yani devlet hazinesinden karşılanmıştı. (Hondmir1317: 344). Ticareti önemseyen Timur, Fransa kralına yazdığı kısa mektubunda, iki ülke arasında tüccarların gelip gitmesini ve karşılıklı olarak tüccarlara kolaylık gösterilmesini istemişti (Kazvinî:52). İmar ve ticaret dışında Timur tarımla da ilgilenmiştir. O, Anadolu'dan göç ettirdiği Kara Tatarları, Semerkant civarına yerleştirmiş ve kendilerini tarımla uğraşmaları için teşvik etmişti. Timur, hafızalarda seferleri ve savaşlarıyla yer etmiş ve bu yönü ile şöhret bulmuş bir hükümdar olarak bilinir. Ancak burada kaynaklarda rastlayabildiğimiz örneklerden de anlaşılacağı üzere, diğer bütün hükümdarlar gibi, kendi ülkesini mamur hale getirmekten geri durmamıştı¹². Onun 1360'larda başladığı devlet kurma serüveni, 1405de Otrar'da ölümüne kadar devam etmişti. 45 yılda Moskova'dan Delhi'ye, İstanbul'dan Çin hududuna kadar çok geniş bir alanda seferler düzenlemiş ve nihai hedefi Çin üzerine düşündüğü seferin başlangıcında Otrar'da 1405 yılında öldüğü zaman, torunlarına bile yetecek muazzam bir servet ve büyük bir ülke bırakmıştı.

Timur'un ölümünden (1405) sonra yaşanan saltanat mücadelesinin ardından, oğlu Mirza Şahruh devleti toparladı ve hükümranlığını diğer hanedan üyelerine kabul ettirdi.

Mirza Şahruh'un saltanatı dönemi, kültürel gelişme için her şeyin (bilimden, sanattan edebiyattan anlayan iyi eğitilmiş hanedan üyeleri (mirzalar) ; maddî birikim ve nihayet bu iki unsurun kullanılabilmesi için siyasi istikrar) mevcut olduğu bir dönemdir¹³. Şahruh döneminde Timur zamanında iş

başında olan emirlerden hayatta olanlar hâlâ görevde idiler. Emîr Alike Kükeltaş, Emîr Firuzşah gibi emîrler, Gevherşad gibi hanımlar ve Baysungur, Uluğ Bey, İbrahim gibi mirzalar imar faaliyetleri, bilim ve sanatın himayesi gibi hususlarda âdetâ yarış içinde idiler.

Herat, Şiraz, Meşhed, Semerkand, Buhara bu faaliyetlerden geniş şekilde nasiplerini alan şehirlerdi. Şahruh'un eşleri arasında en güçlü simalardan biri ve devrin devlet idaresinde de etkili olan Gevherşad'ın Meşhed'de yaptırdığı imaret, mederese ve camii önemlidir. Fars bölgesinin merkezi olan Şiraz'da daha Timur'un torunu İskender zamanında bir ölçüde imar faaliyetine sahne olmuştu¹⁴. Timur'un ölümünden sonraki saltanat mücadeleleri sonucu bölgenin idaresi Şahruh'un denetimine geçince, Şahruh'un oğullarından Mirza İbrahim buranın idaresine tayin edilmişti. O da, burada imar faaliyetlerinde bulunduğu gibi, edebiyat ve tarihle de yakından ilgilenmiş ve Şerafeddin Ali Yezdi'yi *Zafernâme* yazması için desteklemişti.

Şahruh'un diğer oğlu Mirza Baysungur gerçekten çok yönlü bir şahsiyetti. Kendisi devlet idaresinde görev aldığı¹⁵ gibi, gerçek bir sanat ve edebiyat hamisi idi. Konutunu âdetâ bir güzel sanatlar akademisine dönüştürmüştü. Burada hat, tezhip, ciltcilik gibi dönemin en yaygın sanat dallarında mahir şahıslara çalışma ortamı sağlamıştı. Devrin kaynaklarında zikredilen bu özelliğini, o dönemden kalan bir belgeden Tebrizli Cafer'in arzından rahatlıkla takip edebiliyoruz¹⁶. Herat, bir kültür merkezi olarak, zenginliğine şüphesiz sadece Baysungur ile ulaşmadı. Eski bir şehir olan Herat, Horasan'ın idaresinden sorumlu olan Şahruh'un merkezi idi. Şahruh, babasının yerine devletin başına geçtikten sonra, Timurlu Devleti'nin başkenti olarak, Timur'un seçtiği Semerkand yerine, mirzalık döneminden beri alışık olduğu Herat'ı kullanmaya devam etti. Şahruh'dan (1405-1447) sonra Ebu Said (1451-1469) ve Hüseyin Baykara (1469-1505) da devlet merkezi olarak burayı kullandılar. Böylece Herat şehri, kentin tarihinde görülmemiş derecede gelişti ve güzelleşti¹⁷.

Uluğ Bey, Mirza Şahruh'un bir diğer oğlu olarak, Maveraünnehir bölgesinin idaresinden sorumlu idi. Merkez olarak, dedesi Timur Güregen'in başkenti Semerkant'ı kullanıyordu. Onun burada yaptırdığı eserler ile ilgili en ayrıntılı bilgiyi biz yine Babür'ün eserinde bulabiliyoruz. Babür'ün anlattığına göre: “ *Uluğ Bey Mirza'nın imaretlerinden medrese ve hankah Semerkand kalesinin iç tarafındadır. Hankahın kubbesi fevkalâde büyüktür. Onun kadar büyük bir kubbenin dünyada bulunmadığını*

söylerler. Bu medrese ve hankahın yanında, Mirza Hamamı diye meşhur olan iyi bir hamam yaptırmıştı. Döşemesi muhtelif taşlardandır. Horasan ve Semerkand'da böyle bir hamamın bulunduğu mâlûm değildir. Bir de, mederesenin güneyinde Mescid-i Mukattâ dedikleri, bir mescid yaptırmıştır. Mukattâ denilmesinin sebebi, parça parça ağaçları yontup, islimî ve çin usulü nakışlar ile yapıldığındandır. Bütün duvarları ve çatısı bu tarzdadır. Bu mescidin kiblesi ile mederesenin kiblesi arasında çok büyük fark vardır. Her hâlde bu mescidin kible cihetini yıldızlara göre tâyin etmişlerdi. Yaptırdığı diğer büyük binalardan biri de, Kûhek tepesinin eteğinde bulunan ve içerisinde zîc yazma aleti olan, üç katlı rasathaneydi. ... Kûhek tepesinin garp tarafındaki eteğinde Bağ-ı Meydan adlı bir bahçe ve bu bahçenin ortasında, Çihil-Sütûn dedikleri büyük bir bina yaptırmıştı. İki katlı ve sütunları tamamen taştan olan bu binanın dört köşesine dört tâne, minareye benzer, burç konulmuştu. Üst kata bu kulelerden çıkılırdı. Bütün diğer yerlerde taş sütûnlar vardı. Bunların bazıları büklümlü, bazıları oluklu yapılmıştı. Üst katın dört tarafı ayvan olup, sütunları taşıdı. Ortasında dört köşeli bir oda vardı. Binanın kürsüsünü baştan başa taşlar ile döşemişlerdi. Binadan Kuhek tepesine doğru ve bu tepenin eteğinde bir bahçe daha yaptırmıştı. Burada da büyük bir saray inşa ettirmiş ve bunun içine , taht olarak , büyük bir taş koydurmuştu; uzunluğu, tahminen on dört-on beş, genişliği yedi-sekiz ve yüksekliği bir karıdır¹⁸. Bu büyük taşı epeyce uzak bir yerden getirmişlerdi. Ortasında bir çatlak vardı ve dediklerine göre bu çatlak buraya getirildikten sonra olmuştu. Bu bahçede bir köşk daha yaptırmıştı. Duvarları tamamen çini olduğundan buna Çinihâne adı ile anılıyordu. Bunları hususi adam göndererek Çin'den getirtmişti” (Babür:48-49). Uluğ Bey, Babür'ün anlattığı eserleri, bağ ve bahçeleri yaptıran ve bölgesini imar eden bir idareci olmakla beraber, onun Babür'ün temas etmediği bir tarafı daha vardı. Aslında Uluğ Bey'in bu yönü idareciliğini gölgede bırakacak kadar büyüktür. O sadece medrese ve rasathane banisi değildi, kendisi aynı zamanda kuvvetli bir bilim adamı idi. Onun döneminde Semerkand'daki bilim atmosferini, en iyi, mesai arkadaşı matematikçi Gıyasüddin Kâşî'nin babasına tüccarlar aracılığı ile gönderdiği mektubundan öğreniyoruz. Bu mektubun dışında, Uluğ Bey ve ilmî faaliyetlerine dair kaynaklara sahibiz¹⁹. Ancak bu mektup herhangi bir hükümdara ya da büyük devlet adamına sunulmak üzere hazırlanmamış, tam tersine bir oğul'un babasına halini ve durumunu aktardığı, özel bir mektuptur. Dolayısıyla fikirleri daha samimi ve içtendir. Bu açıdan, önemli bir kaynak olan bu mektuba göre, Uluğ Bey,

Semer kand'da kurdurduğu rasathane ve medresede 60-70 kadar iyi matematikçiyi istihdam etmektedir. Bu sayı, teknolojinin ve eğitimin o yüzyıllara göre daha yaygın olduğu günümüzde bile, aynı alanda çalışan bu kadar çok bilim adamını bir araya getirebilmek bakımından büyük başarıdır. Kâşî'nin anlattığına göre Uluğ Bey'in himayesi ile buraya toplanan bilim adamları gerçekten bilgili kişilerdi. Kâşî'nin mektubundaki şu ifadesi, Semerkand'daki atmosferi göstermek bakımından çarpıcıdır: “*Ulu Başbuğ (Uluğ Bey) ilim adamı olduğu için ve ilme vukufu son derece derin olduğundan, ayrıca ilim adamları da çok sayıda mevcut bulunduğundan, burada bir mesele bir defa tahakkuk edince, daha önce başka türlü konuşmuş olan kimseler, konuyu anlamayanların gözünü boyamak için inatçılık edip bir takım kusurlar bulmak iddiası ile işi uzatamaz. Çünkü ilim adamlarının en seçkinleri burada hazır bulunuyor*” (Sayılı:82)²⁰. Uluğ Bey, kendisinin de bir üyesi olduğu, böyle seçkin ve yüksek seviyeli şahsiyetlerin bulunduğu bilim ortamında, Kadızade-i Rumî ve Gıyasüddin Kaşî ve Ali Kuşçu gibi bilim adamları ile gözlem yapmış ve bir yıldız kataloğu hazırlatmıştı. Onlar buradaki çalışmalarıyla sadece Zîc hazırlamadılar. Aynı zamanda bir ekol oluşturdular ve İslam dünyasında Nasırüddin Tusî'den sonraki dönemin doruk noktasını teşkil ettiler. Burada yetişen bu alimlerden özellikle Kadızade ve Ali Kuşçu, hazırlanmasına katkıda buldukları Zîc dışında, yazdıkları eserleri ve yetiştirdikleri talebeleri vasıtasıyla Osmanlı bilim dünyasını da etkilemiş simalardır²¹.

Mirza Şahrüh'un 1447'de ölümü yeni bir mücadele dönemi yaşanmasına neden oldu. Bu uzun ve yıpratıcı dönemden, bilim ve sanat da olumsuz etkilendi. Maverâünnehir ve Horasan bölgelerinde cereyan eden, mirzalar arasındaki bu yoğun mücadele döneminde Uluğ Bey oğlu Abdüllatif tarafından öldürüldü (1449). Uluğ Bey'in öldürülmesi, sadece siyasî istikrar bakımından değil, Semerkand'da yukarıda sözünü ettiğimiz bilim çevresinin durum ile ilgili olarak da çok şeyi değiştirmiştir. Zira şehir, idarî merkez olarak kullanılmakla birlikte, bir daha böyle parlak bir dönem yaşamamıştır. Uluğ Bey'in ölümünden sonra, bu alim hükümdarın mesai arkadaşı, yakın dostu ve sırdaşı olan Ali Kuşçu, önce Akkoyunlu sonra da Osmanlı sarayına intisab etti. 1411'den onun öldürüldüğü 1449'a kadar Maverâünnehir'i idare eden bu alim hükümdarın himayesinde yükselen bilim atmosferinin ürettiği temel eser, şüphesiz, Zic-i Uluğ Bey'dir. Bunun yanı sıra başta Kadızade-i Rumî ve Ali Kuşçu'nun yetiştirdiği talebeler ve kaleme aldıkları çalışmaları da bu dönemin eserleri arasında saymak yanlış olmaz.

Mirza Şahruh'un uzun saltanatı (1405-1447) döneminde, imar ve kültürel gelişmeye katkıda bulunanlar şüphesiz sadece mirzalar değildi. Bizzat hükümdar, Gevherşad, Tuman Ağa gibi hanımlar, Alike Kükeltaş, Emîr Firuzşah, Şah Melik gibi önde gelen emîrler imar faaliyetlerine ciddi katkılarda bulunmuşlardır. Bu imar faaliyetlerinde yeni binalar yapıldığı gibi, daha önceki dönemlerde yapılan eserlerin, bazen yeniden bina etme derecesinde tamir ettirilerek, kullanıldığını biliyoruz²².

Şahruh'un saltanatının sonu, âdeta Timur'un kurduğu devletin sonunun başlangıcı gibidir. 1405-1447 yılları arasında saltanat süren bu hükümdarın ölümü ile, mirzalar arasında saltanat mücadelesi tekrar başlamış ve bu mücadeleden Ebu Said galip çıkmıştır. Ebu Said Timur'un oğlu Miranşah'ın soyundan geliyordu. Dolayısıyla saltanat konusunda Şahruh'un torunları kadar şanslı değil idi. Ancak şehirlerde etkili olan tasavvuf erbabının lideri durumundaki Hace Ubeydullah Ahrar onu destekliyordu. Öte yandan Timur ve Şahruh döneminde pek etkili olmayan ya da olamayan Argun kavmi de Ebû Said'in yanında yer aldı. Böylece Timur ve Şahruh dönemlerinde idareyi ellerinde tutan elit grupta bir değişme oldu. Ebû Said'in saltanat dönemi yaklaşık 18 yıl sürmüştür. O, bu dönemi sürekli mücadele ile geçirmiştir. Kaynakların Sultan-ı said olarak zikr ettiği bu hükümdar, Semerkand'da ilan ettiği saltanatını kabul ettirebilmek için Mirza Abdullah, Ebû'l- Kasım Babür, Alaüddevle, İbrahim, Mirza Cuki, Hüseyin Baykara gibi mirzalarla mücadele etmiştir. Timurlu mirzaları kendi aralarında saltanat için çekişirken, Karakoyunlular Cihanşah'ın önderliğinde iyice güçlenmişler, Irak-ı Arap ve Acemde kontrolü ele aldıkları gibi Horasan'a doğru ilerleyip, nihayet kısa bir süre için bile olsa Timurlu başkenti Herat'ı ele geçirmeyi başarmışlardır. Ebu Said, Maverâünnehir ve Horasan'da hakimiyetini sağladıktan sonra Karakoyunlu Cihanşah'ın ölüm haberinin gelmesinin de verdiği bir cesaretle Irak ve Azerbaycan'ı da ele geçirmek üzere sefere çıkar. Her zaman yaptığı gibi, bu sefere çıkıp çıkmama konusunda Hace Ubeydullah Ahrar'ın fikrini aldı ve sefere çıktı. Cihanşah'ın ölümü ile Karakoyunlular bölgede güçlerini yitirmiş, bu defa bir başka Türkmen grubu olan Akkoyunlular etkili olmaya başlamışlardı. Bu yüzden Ebu Said bu seferinde Akkoyunlularla mücadele etti; ancak, Uzun Hasan karşısında başarısız oldu ve yakalanarak idam edildi. (1469)²³. Bu kısa siyasî olaylar panoramasından da anlaşılacağı üzere, bu hükümdarın dönemi hanedan üyelerinin birbirleri ve nihayet Timurluların ezeli rakipleriyle

mücadele ederek geçmiştir. Bu ortamda Ebu Said'in bilim ve sanat hamisi bir hükümdar imajı çizdiğini söylemek zor ise de, o da bir ölçüde imar faaliyetlerinde bulunmuş, tarımı teşvik etmiş ve ahaliyi rahatlatmaya çalışmıştır. Ancak, bunlar Şahrüh dönemi ile kıyas kabul etmez. Ebu Said devrinde, ne Uluğ Bey'in sarayında olduğu gibi ilim adamlarının toplandığını, ne de Baysungur'un sarayındaki gibi sanatkâr ve ediplerin faaliyetlerini görüyoruz. Ancak bu hükümdar döneminin karakteristik yapısının tarımın teşvik ve himayesi olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Meselâ, onun isteği ile Niretu kalesinin etrafındaki toprakların çok bereketli olduğu bilindiğinden, ahali tarımla uğraşmaya teşvik edilmiş ve kale etrafında hazırlanan tarlalara ekim yapılmıştı. Ebu Said burada işlerin yoluna konulmasına bizzat nezaret etmişti (Semerkandî:330). Yine bu hükümdarın emriyle vezir Hâce Kudbeddin Tavus Simnanî'nin idaresinde, büyük bir sulama kanalı açılmış ve bu kanal sayesinde Herat'ın kuzeyi mamur hale gelmişti. Bu projenin tamamlanması vezire de ciddi bir prestij sağlamıştı (Hondmir1317: 389-390). Muhtar dağı eteğinden Herat'ın kuzeyine uzanan bu kanal sayesinde Gazargâh, Muhtar ve Zencirgâh dağları eteklerinde, Çeşme-i Mahiyan'a kadar olan yerlerde binlerce bağ ve bostan ve otlakta cennet bahçesine benzeten tarıma uygun alanlar oluşmuştur. Herat şehrinin tarihini yazan İsfizarî'ye göre, Herat'ta Cuvic'e'den başka şehrin içinde su kaynağı yoktu; bahçe ve bağların durumu kötüydü. Ancak bostan ve otlaklar özellikle Gazargâh tarafındakiler, Sultan Ebu Said'in himmetiyle güzelleşmişti. Yapılan kanalın uzunluğu Gazargâh'dan Çeşme-i Mâhiyân'a kadar bir fersah (yaklaşık 6 km) ve Baştan'dan Saksalman köyüne kadar altı fersah (36 km) idi (İsfizarî I:85; Togan 1979:435). Bu hükümdar sadece başkenti Herat ve civarında değil, Maveraünnehir'de de aynı tarım politikasını sürdürmüştür. Özellikle hükümdar nazarında büyük bir itibara sahip olan Hâce Ubeydullah Ahrar, geniş çiftliklere sahip idi. Bu hükümdar tarım dışında çeşitli yapıları tamir ettirdiği gibi, kendisi de Herat'ta bazı yapılar yaptırmıştı. Herat'ta, Irak kapısının dışında bulunan Ak Saray (Babür:210), Zegan Bağ'ında dört kemerli çarşı (Hondmir 1333:83), Herat'a bağlı Obeh kasabasındaki imaret onun yaptırdığı eserlerdir.

1469'da Ebu Said'in Uzun Hasan önünde yenilmesi ve ölmesi, Timurlu devletinin iyice küçülmesine neden oldu. Ebu Said'in oğulları Maveraünnehir'de hakim olurken, Hüseyin Baykara Horasan bölgesinde Herat merkez olmak üzere saltanat sürmeye başladı. Böylece Timurlu devleti

parçalanmış ve iyice küçülmüş oldu. Hüseyin Baykara dönemi, edebiyat bakımından bir hayli zengin bir dönemdir. Ancak sanat ve bilim de bu dönemde Şahruh'un saltanatı ile kıyas kabul etmez. Timurlu devleti ve idarecileri Hüseyin Baykara döneminde artık tam anlamıyla şehirli bir toplum olmuş, askerin savaşçılık özelliği kalmamış, Özbekler karşısında askerî anlamda ciddi başarısızlıklar yaşanmıştır. Kısır iç çekişmeler ve dış baskılar sonucu, bu devlet tarih sahnesinden silinmiştir. Hüseyin Baykara, bizzat divan sahibi bir şairdi. Dönemin belki hükümdar kadar önemli bir siması olan Ali Şir Nevaî, kültür hayatının baş hamisi olarak, hatta hükümdarı gölgede bırakacak kadar önde görünmektedir. Politik küçülmenin aksine edebiyat alanında zengin bir dönem yaşanmıştır. Ali Şir Nevaî, bu hususta belki başlı başına ilginç bir simadır. Çağatay edebiyatında klasik devreyi oluşturan bu şahsiyet için, onun eserleri üzerinde çalışan Prof. Dr. Kemal Eraslan (1996: XXXVIII) şöyle demektedir : “ *Dîvân mesnevi, tezkire, tarih gibi türlerde otuz'a yakın eser veren Nevayi, devrinin olduğu kadar Türk Edebiyatının da en mühim şahsiyetlerinden biridir. Farscanın resmi dil olarak hüküm sürdüğü, münevverlerin Farsca öğrenip bu dil ile yazmayı meziyet saydıkları bir devirde, Nevayi'nin Türkçenin Farsçadan aşağı kalacak bir dil olmadığını müdafaa etmesi Türkçeyle de yüksek bir edebiyat vücuda getirmenin mümkün olacağını bizza eserleriyle ispat etmesi ve yenilerin Türkçe yazmaları hususunda teşvikte bulunması göz önüne alınırsa, bu hizmetinin derecesi ve önemi daha iyi anlaşılır*”. Hükümdar, bizzat kendisi de divân sahibi olan, Hüseyin Baykara'dır; ancak dönemin kültür hayatına damgasını vuran Ali Şir Nevaî'dir. Müzikten hatta, tarihten şiire kadar hüner sahibi hemen herkesi himaye etmiş ve desteklemiştir. Hüseyin Baykara ve Ali Şir Nevaî devri literatüründe biyografiler daha yoğun iken, Timur, Şahruh ve Ebu Said dönemlerinde zaferler, seferler, imar faaliyetleri (dönem ile ilgili mevcut kaynakların dışında, görüşlerimizi değiştirecek yeni kaynaklar çıkmazsa) ön plandadır. Şamî'nin ve Yezdî'nin *Zafername*'leri, yerini *Nefahatü'l-üns*, *Tezkire-i Devletşah*, *Düsturü'l-vüzera* gibi biyografi eserlerine bırakmaktadır. Bu, herhalde toplumun gündeminin ve aydınların nelere yoğunlaştığının da bir göstergesi olsa gerek. Bu biyografik eserler bize Timurlu dönemi sanatkârları hakkında da bilgi sunmaktadırlar. Hükümdarın, Ali Şir gibi büyük emîrlerin kitaphanelerinde (burada kitaphane terimi özellikle seçilmiştir zira buralar kitapların muhafaza edildiği kütüphaneden farklıdır) sanatlarını icra eden nakkaş, *musavverân* (tasvir yapanlar), hattatların bulunduğunu biliyoruz. Bu konuda aşağıda isimlerini zikredeceğimiz sanat-

kârlarla ilgili bilgi, tarihçilerin yanı sıra, belki onlardan daha fazla sanat tarihçileri ve müzikologların ilgisini çekecektir.

Kanun sazında eşsiz olan *Hafız Kudak*, *Üstad Seyyid Ahmed*, Ud da çok iyi olan *Üstad Kul Muhammed Şuburganî*, *Üstad Hüseyin Udî*, *Üstad Şeyhî Mâ'îlî* Ali Şir Nevaî devri musikişinaslarının başında geliyorlardı.. *Mevlana Hacı Muhammed* çeşitli bilim dallarında ve fenlerde tam vukufu olan bir şahıstı. Sürekli garip hayallerin suretlerini, acaib yüzleri çizerdi. Ömrünün bir kısmını çiniyi olgunlaştırmak için sarf etti. Hondmir'in verdiği bilgiye göre, Mevlana tuhaf icatların sahibi idi. Onun tuhaf icatlarından biri de sandıklı bir saat idi. Bu eserin bir sureti Hüseyin Baykara'nın kütüphanesinde idi. Bu eserde günün her saatinde tahta bir suret (heykelcik) çıkıyor ve önünde düzenlenen dümbeleğe vuruyordu. Bu tanımdan bugünkü mânâda çalar saatin tarif edildiği anlaşılıyor. Mevlana Hacı Muhammed, bir süre Hüseyin Baykara'nın kitapdarlığını yapmış, 904 yılında(1498-1499) görünüşte hiçbir sebep olmaksızın, bu işten ayrılmış ve Hüseyin Baykara'nın oğlu Mirza Bediüzzaman'ın yanına giderek Belh'de yaşamıştı (Hondmir1345:63-64). *Mevlana Muhammed İsfahanî* bu dönemde yaşayan mühendislerden biri idi. Onun akli fikri her an yeni bir şeyler yapmak, resmetmek ile meşguldü. O da bir sandık saat yapmıştı ve içinde saati belli eden bir tas düzenlemişti (Hondmir 1345: 64).

Timurlu son dönemindeki en mühim nakkaş her halde *Üstad Bihzad* idi. Kaynaklar onun dönemin tasvir yapanlarının en iyisi, belki de bu işi en mükemmel noktasına ulaştıran kişisi olarak anmakta. O önce bir süre Ali Şir Nevaî'nin himayesinde çalışmış, daha sonra Hüseyin Baykara'nın hizmetine girmişti (Hondmir 1345:64). Herat'lı olan Bihzad küçükken anne ve babasını kaybetmiş ve Hüseyin Baykara'nın Kitapdârı olan *Üstad Mirek* tarafından himaye edilmiş, eğitilmiş, kısa zamanda büyük gelişme göstermiş ve o döneme kadar kimsenin yapamadığı şekilde nakış ve suretler yapmıştı. O, 942 (1535-1536) yılında vefat etmişti (Hondmir 1345:135).

Üstad Kasım Ali Çehzekasâi, Bihzad'a yakın işler yapan ve onun talebesi olan bir sanatkâr idi. Hondmir'in bu ifadesinden, onun Bihzad kadar başarılı olmadığını anlıyoruz. Kasım Ali de, Ali Şir Nevaî'nin himayesinde onun kitaphânesinde çalışıyordu. Kaynağımızın ifadesine göre “dönemin musavverânının en önemlilerinden” idi (Hondmir 1345:64).

Hüseyin Baykara, saltanatının başlangıcından itibaren hattatları himaye etmiş, bu taifenin refahı ve gelişmesi için uğraşmıştı. Kitaphanesinde

himaye ettiği hattatlardan bir kaçı şunlar idi. **Mevlana Sultan Ali Meşhedî**, *Hace Hafız Muhammed*, *Sultan Ali Kaynî*, *Mevlana Sultan Ali Şir Meşhedî*, *Mevlana Sultan Muhammed Nur*, *Mevlana Alaaddin Muhammed*, *Mevlana Sultan Muhammed Handan*, *Mevlana Hicranî*, *Mevlana Adîmî*, *Mevlana Abdülhamid*.

“ Sultanü’l-hattatin ve kıbletü’l- küttâb ve zübdetü’t- küttab” elkabıyla lakaplanmış, olan *Sultan Ali Meşhedî*, Baykara ve Ali Şir devrinin en meşhur hattatı idi. Bir süre Hüseyin Baykara’nın kitaphanesinde görev yaptı. Hattat 836 (1432-1433) da dünyaya geldi, 7 yaşında babasını kaybetti. Gençliğinde hatta meyletti, çok zahmet çekti ve nihayet yazısı olgunlaştı. Döneminin şöhretli hattatlarından olan *Mevlana Cafer*, Sultan Ebu Said için bir şehname düzenlemişti. Bu nüshayı hazırlarken vefat edince, sultan yarım kalan eseri tamamlamak için Mevlana Cafer’in yeteneğinde birini aradı ve bu iş için Alî Meşhedî’yi 1461’de Herat’a davet etti. Bu şekilde devlet merkezi olan Herat’a gelen sanatkâr, Sultan Ebu Said’in vefatından sonra Hüseyin Baykara’nın hizmetine girdi. Hüseyin Baykara’nın vefatından sonra, Şeybanî Han’ın hizmetine girdi. Bu meşhur hattat muhtemelen 919 (1513) da vefat etti. Nesih ve talik yazıda şöhret sahibi idi. Mevlana Cafer’den sonra kimse ebru üzerine yazmamıştı, Ali Meşhedî bu tekniği uyguladı (Hondmir 1345: 61,128-129) .

Ali Şir Nevaî’nin himayesinde olan katiplerden biri olan *Mevlana Sultan Muhammed Nur nestalik* hatta başarılıydı. Onun, Sultan Ali Meşhedî’nin talebelerinden olduğuna dair kayıtlar vardır (Hondmir1345:62).

Mevlana Şirali Meşhedî, Hüseyin Baykara döneminin nestalik yazan meşhurlarından idi. Hattı ve tarzı *nestalik* yazanların çoğundan üstündü. Bazı kaynaklar, onu Sultanali Meşhedî’nin öğrencileri arasında sayar. Ali Şir Nevaî onun hattını diğerlerinin yazısına tercih ederdi (Hondmir1345:131).

Ali Şir Nevaî’nin himayesinde olan ve nestalik yazan bir başka hattat, *Mevlana Zeyneddin Mahmud-ı Kaynî*’dir. Bu sanatkâr Sultanali Meşhedî’nin damadı ve talebesiydi (Hondmir 1345:61,130).

Hüseyin Baykara’nın kitaphânesinde görev yapan ve Ali Şir Nevaî’nin meclisinde bulunanlardan biri de *Mevlana Sultanali Kaynî*’dir. *Nesih* ve *talik* yazıyı tam bir olgunluk ve usulüyle yazardı. Bu hattat Hüseyin Baykara’nın çocuklarından birkaçına ders vermişti.

Hoca Hafız Muhammed Timurluların son döneminde meşhur olan hattatlardan biri idi. Aklam-ı sitteyi (altı temel yazı sitilini) tam bir güzellelikle

yazardı. Bu hattat aynı zamanda Ali Şir Nevaî tarafından büyük çapta onartılan, adeta yeniden yapılan Mescid-i camii'nin imam ve hatipliğini yapardı. Bu dönemin büyük hattatlarından biri de *nestalik* hatta büyük kabiliyeti ve aynı zamanda neyzen olan *Mevlana Sultan Muhammed Han* idi (Hondmir 1345: 61-62).

Mevlana Alaaddin Muhammed son dönemin meşhur hattatlarından idi. Ali Şir Nevaî'nin kitaphanesinde yetişen hattatlardan biri olan Alaaddin Muhammed *nestalik* yazıyı başarıyla yazardı. Kendisi Ali Şir Meşhedî'nin talebelerindendi. Ali Şir Nevaî, onun Herat'ın meşhur katiplerinden olduğunu, şiirle iştilig etmediğini, ama bu konuda da yeteneği bulunduğunu belirtir (Hondmir 1345: 62, 131)

Ali Şir Nevaî sadece hattat, nakkaş, musikişinas ve şairleri himaye etmekle kalmamış, imar faaliyetlerine de ciddi katkıda bulunmuştur. O ondört köprü, dokuz hamam, elliki ribat, ondokuz su deposu, bir darü'l-huffaz, bir hastahane, beş imaret, yedi hankah, dört medrese ve yirmi mescit yaptırmıştı (Golombek:64).

Sonuç

Timurlu hanedanının tarihi, ilk bakışta kurucusu Timur'un hızlı, kanlı ve onun taraftarları için kârlı seferleri ile akla gelmektedir. Ancak dönem biraz daha dikkatli incelendiğinde, bütün devlet idarecilerinde görülen ülkesini mamur etmek, refahı artırmak, âlim ve sanatkârları himaye etmek fikrinin bu hanedanın hükümdarlarında da mevcut olduğunu görürüz. Timur'un şahsında sanatkâr ve ediplerin himayesi devrin karakteristik özelliği olacak boyutta değildi, zira buna dair örnekler kaynaklarda Timur'un halefleri döneminde yoğunlaşmaktadır. Bununla birlikte Timur da seferlerinde âlimleri ve din adamlarını, sanatkârları diğer esirlerden ayrı tutmuştu. Halefleri bu konuda çok daha iyi şöhrete sahiptirler. Timur'dan itibaren soyundan gelen hükümdarlar devrinde, devleti kuran ve sistemi ayakta tutan askerî ve idarî kesimi oluşturanların, şehirli hayata daha da yaklaştıklarını ve Hüseyin Baykara devrinde artık tamamen şehirli bir toplum haline geldiklerini ve savaşçılık özelliklerini yitirdiklerini söyleyebiliriz. Timur, ele geçirdiği yerlerde, özellikle kalelerin yıkılmasını tercih etmişti, zira muhalifleri buralarda barınabilirdi. Ancak, Timurlu devletin merkezî toprakları diyebileceğimiz Horasan ve Maveraünnehir'de bunun tam tersi bir politika takip etti ve şehir surları dahil kendi merkezini mamur hale getirdi. Bu politika, kendisinden sonraki idareciler tarafından da sürdürüldü. Ancak, Herat, Semerkant, Buhara gibi

merkezler, Timurlu dönemindeki parlak seviyelerine bir daha ulaşamadılar. İmar faaliyetleri, âlim ve sanatkârların himayesi konusunda Timurlu hanedanı, mirasçısı oldukları Çağatay hanedanından ciddi bir farklılık göstermektedirler. Cengiz Han'ın haleflerinin kurdukları devletlerde, yerleşik hayata karşı ciddi bir muhalefet ve antipati vardı. Konar-göçer boylar ve hayvancılığa dayalı ekonomi daha ön planda idi. Hanedan, ticareti de teşvik ve himaye etmişti. Ancak şehirlerin imarı, şairlerin, ediplerin, sanatkârların himayesi, mutasavvıf ve dervişlere sadakalar dağıtılması, Çağatay Hanlığında pek rastlanılan bir durum değildi. Timur da boyların ve boy beylerinin güçlü olduğu bir ortamda tarih sahnesine çıkmış ve bazı tarihçilerce “bozkır menseli son büyük fatih” olarak anılmışsa da, yazımız boyunca ifade etmeye çalıştığımız örneklerden de anlaşılacağı üzere hem Timur'un şahsı hem de soyundan gelenler şehirli hayat tarzına daha yakın şahsiyetler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Bu mânâda Zahirüddin Muhammed Babür'ün, Herat'ın Özbeklerin eline geçmesi üzerine, dünya görmemiş köylülüğün bu şehre hâkim olduğunu esfle ifade etmesi, Timurlu merkezinin bir medeniyet merkezi olarak görüldüğünü açıkça ifade eder.

Açıklama

¹ Barlas kabilesi Barulas olarak Gizli tarihinde geçen kabile Cengiz Han'ı(ö.1227) destekleyenler arasındadır. Çağatay Han' verilen binliklerden birini Barlaslar teşkil ediyordu (*Gizli Tarihi* 1986:14;55 ; Manz 1993:156-157).

² İbn Battuta 1333-1335, I.118. Seyyahımız bu hükümdar için adil ve iyi bir hükümdar ancak islamiyeti kabul etmemiş bir hükümdar demektedir. Bu hükümdar dönemi için bk. Mustafa Kafalı 2002:350.

³ İbn Batutanın verdiği bilgiye göre Türkçe konuşan bu hükümdar sabah ve yatsı namazlarını cemaatle birlikte kılacak kadar dindardı. Hanlığının son dört yılında Almalık bölgesine hiç gitmediği için Cengiz Yasasına riayet etmemekle suçlandı Nitekim Almalık yakınlarında yapılan kurultayda Çenksi ve Bozan oğul'un elebaşılığını yaptığı muhalifleri tarafından hanlıktan azl edildi ve daha sonra katl edildi. İbn Batuta, :422-423.; Kafalı, : 350-351.

⁴ Timur , Emir Hüseyinle mücadelesinde ele geçirdiği Saray Mülk hanımla evlenmiş ve bu evlilik dolayısıyla Cengiz sülalesine damat olmuştu. Moğolca damat anlamına gelen güregen 'i bir unvan gibi resmi yazışmalarda kullanmıştır bk. Stanley 1882: 4-20. Burada Timur'un Suyurgatmış Han ve Mahmud Han'ın adını kullandığı bütün paralarda Güregen (damat) sıfatını görebiliyoruz Uluğ Bey ve Ebu Said de bu sıfatı paralarında kullanmışlardır bk. a.g.e, s. 38; 41. Onun evlilikleri için bk. Nazmiye Togan 1973: 3-14

⁵ Mesela bk. Yezdi 1972: vr. 131 a Çete üzerine yürümesi; vr 154 b. dördüncü defa çete üzerine yürümesi; 157a, beşinci defa çete üzerine yürümesi vs.

⁶ Timurlu dönemi mimarisi ve çeşitli sanat dalları ile ilgili son zamanlarda çok kapsamlı çalışmalar yapılmıştır. Mimarî alanda Lisa Golombek- Donald Wilber tarafından hazırlanan *The Timurid Architecture of Iran and Turan*, Princeton 1988 adlı iki ciltlik çalışmanın birinci cildi metin ikinci cildi görüntülere ayrılmıştır. Bu çalışmada Timurlu mimarisi çeşitli yönlerden incelendiği gibi kaynaklarda tesbit edilebilen eserlerin bir kataloğu çıkarılmış ve 257 den fazla eser hakkında bilgi verilmiştir (s.,241-444). Ayrıca ekler halinde tanıtımı yapılmayan ama bina edildiği kaynaklardan anlaşılan eserlerde eklenmiştir (s.446-452). Bura da da 140 eser tesbit edilmiştir. Bütün bu eserleri kimlerin yaptırdığı , hanedan üyesi, askerî sınıf, bürokrat ve katip sınıfı olmak üzere tasnif edilmiştir. Yine tesbit edilebilen bazı usta ve sanatkârların isimleri de liste halinde mevcuttur (s.458-462) . Timurlu mimarisine dair ancak sadece Horasan bölgesindeki eserlere matuf bir başka çalışma için bk. Bernard O'Kane, *Timurid Architecture in Khurasan*, California, 1987.

⁷ Timurlu Devri kaynaklar bakımından Altın Orda Devleti ile kıyasarsak zengin ama Osmanlı Devleti ile mukayese edersek çok fakirdir. Zira bize bu dönemden kalan Osmanlı Arşivi gibi bir arşiv yoktur. Kaynakları daha ziyade kronikler ,

biyografik eserler, şehir tarihleri gibi eserler oluşturur. Bizde çalışmamızda devrin kaynaklarındaki örnekleri değerlendirmeye çalıştık.

⁸ Timur yayıldığı yerlerde genellikle kale duvarları ve burçların yıkılmasını tercih etmişti. Bunun en önemli nedeni kendisine muhalefet edenlerin buralara sığınarak karşı koymaları idi. Özellikle hafif süvari ağırlıklı bir orduda muhasaralar her zaman vakit kaybına neden oluyor ve güçlük çıkarıyordu. Bu konuda bk. Hayrunnisa Alan 1996:24-36.

⁹ Kale, muhafaza, duvar anlamına gelen terim için bk. Babür : 626.

¹⁰ Yaklaşık 3,5 mil. Babür: 667.

¹¹ Timur Bey evlatlarından bir kişi isyan ederek tahta çıkarsa burada tahta oturur. Taht kavgası yüzünden başını kaybederse burda kaybeder. Hatta filan şehzadeyi Göksaray'a çıkardılar sözü onun öldürüldüğüne kinaye olmuştu. Bk. Babür :38.

¹² Timur eşkiya reisi, çete olarak , yakıp yıkan , bir şahıs olarak da anılmaktadır. Onun devlet mantığından uzak bir hükümdar olmadığı hususu için bk. Alan 1996:24-36. yine bu hükümdarın asker yönü dışında imarcı yönünün bulunduğu dair bk. Aka, 2000: 453-466.

¹³ Bilim ve sanat faaliyetlerinde siyasi istikrarın önemi için Alan 2001:23-33.

¹⁴ Bu mirza dönemi faaliyetleri için bk. Aubin 1987 :969 vd.

¹⁵ İdari teşkilatta çok önemli bir meclis olan divan-ı âlâ'nın başında bulunmuştu bk. Hafız-ı Abru 1372: II, 628.

¹⁶ M. Kemal Özergin 1976 :VI,471-518. Baysungur'un atölyesindeki sanatkarlar ve onların ne ile meşgul olduklarını gösteren bir rapor olan bu çalışma neşredildiği için burada, rapordaki bilgileri tekrarlamaktan kaçındık. Baysungur dönemi sanatkarlarına dair yine bk. Togan, 1953:74 vd. ; Alparslan:276-277.

¹⁷ Şehrin Timurlular dönemindeki durumu için bk.Togan,1988.

¹⁸ Bir uzunluk ölçüsü birimidir. Babür'ün verdiği değerlere göre yaklaşık 20-25 cm lik bir ölçü birimi olmalıdır (Babür: 667).

¹⁹ Uluğ Bey'in hazırlattığı Zic'in şerh, tertip,ihtisar ve tercümeleleri mevcuttur. Bak. İzgi:413-419. Bu Zic'in Herat'ta 12 bin dinar'a alıcı bulması çok manidardır. Burada bir hususu özellikle vurgulamak gerekiyor. Uluğ Bey'in bilim adamı kimliğini tam değerlendirebilmek için daha farklı bir formasyona (matematik ve astronomi bilimleri ile ilgili birikime) sahip olmak gerektiğini düşünüyorum. Bunun da bir tarihçinin çalışmasını aşan bir husus olduğunu belirtmeliyim. Yinede konuya ilgi duyabilecek okuyucular bilim tarihi ile ilgili eserlere bakabilirler. Bu manada son yıllarda Osmanlı Bilim Tarihi üzerine yapılan araştırmalarda Uluğ Bey ve mesai arkadaşlarının eserleri, bunların yaygın olarak kullanımı, yazma kütüphanelerimizdeki nüshaları gibi hususlarda bilgi veren iki çalışmayı zikretmek yararlı olacaktır. bk. *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi* (1997); *Osmanlı Matematik Literatürü Tarihi* (1999).

²⁰ Sayılı 1985: 82. Bu mektup Kaşî'nin babasına yazdığı ikinci mektuptur. Birincisinin kaybolması ihtimaline karşı ikincisini kaleme almıştır. Söz konusu birinci mektubun metni bulunmuş ve neşredilmiştir. Bk. Muhammed Bagherî 1375 (1996) :37-50.

²¹ Bu alimlerin eserleri İstanbul, Bursa Malatya, Diyarbakir, Sivas, Erzurum, Kahire, Bağdat medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. İzgi 1997:275-285;372.

²² Bu şahsiyetlerin her birinin yaptırdığı binalar için bk. Golombek-Wilber 1988; Aka 1996: 193-208.

²³ Bu hükümdar dönemi siyasi olayları için bk. Alan:1996 B.

Kaynakça

- ALPARSLAN, A.(1992), “Baysungur” , *DİA*, 5.
- ABDÜRREZZAK-I SEMERKANDÎ (1949),*Matla'-ı Sadeyn ve Mecma'-ı Bah-reyn* (yay. Muhammed Şefi) Lahor, II/3.
- AKA, İsmail (1996), *Mirza Şahrüh ve Zamani*, Ankara.
- AKA İsmail (2000), “Timur Sadece Bir Asker mi idi?”, *Belleten* LXIV/240 Ağustos,Ankara.
- ALAN Hayrunnisa (1996A),“Timur’un Sefer Politikası”, Mimar Sinan Üniversitesi *Fen-Edebiyat Fak. Dergisi*,2, İstanbul.
- ALAN Hayrunnisa (1996B), *Sultan Ebu Said Devri Timurlu Tarihi (1451-1469)*, MSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Dr Tezi, İstanbul.
- ALAN Hayrunnisa (2001),“Osmanlı Timurlu İlmî Münasebetleri Örneğinde Organize İlmî Çalışmalarda Siyasî İstikrarın Rolü” *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi İstanbul 12-15 Nisan 1999 Tebliğler*, İstanbul.
- AUBIN. J.(1987), “Timurluların Şiraz’da Bilim ve Sanat Koruyuculuğu” (Çev. Yaşar Yücel), *Belleten* Ağustos,Ankara .
- BABÜR (1987), Babür, *Vekaii*, (Çev. R.R. Arat) Ankara.
- BAGHERÎ Muhammed(1996)*Ez Semerkand be Kaşan Name-i Gıyasüddin Kaşanî be Pedereş*, Tahran.
- BARTHOLD,W.(1997), *Uluğ Beg ve Zamani*, (Çev. İsmail Aka), Ankara.
- ERASLAN Kemal(1996), *Ali Şir Nevayi, Nesayimü'l- Mahabbe min Şemayimi'l- Fütüvve I Metin*, Ankara.
- GOLOMBEK,Wilber,(1988),*The Timurid Architecture of İnan and Turan*, I, Princeton.
- HAFIZ-I ABRU(1372), *Zübdetü't-tevârih*, II (nşr. Seyyid Kemal Hac Seyyid Cevadî) Tahran.
- HONDMİR (1317), *Düsturü'l- vüzerâ*, (nşr, Said Nefisi), Tahran.
- HONDMİR (1333), *Habibü's-siyer*,Tahran III.

- HONDMİR(1345),*Fasl-ı ez Hulasatü'l- Ahbâr*, (nrş. Guya İtimadi), Kâbil.
- İSFİZARÎ (1338) *Ravzatü'l-cennat fi evsaf-ı Medinet-i Herat*, I
- İBN-İ ARAPŞAH(1277), *Tarih-i Timurlenk*, (çev. Nazmizade Murtaza) İstanbul.
- İBN BATTUTA(1333-1335), *Seyehatnâme-i İbn Batuta*, I (Çev. Mehmet Şerif), Matbaa-i Amire, İstanbul.
- İZGİ, Cevat(1997),*Osmanlı Medreselerinde İlim, Riyazi İlimler I*, İstanbul
- KAFALI,Mustafa(2002), “ Çağatay Hanlığı”, *Türkler*, 8 Yeni Türkiye Yay. Ankara.
- BİST MAKALE-İ KAZVİNİ (1363) , I-II, Tahran.
- MANZ, Beatrice F.(1993),*The Rise and Rule of Tamerlane*, London.
- Moğolların Gizli Tarihi*, (1986),*I. Tercüme*, (çev. Ahmet Temir), Ankara.
- O'KANE,Bernard(1987),*Timurid Architecture in Khurasan*, California,
- Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi, (1997) I-II, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul.
- Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi, (1999),I-II,ed.. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul.
- ÖZERGİN,M. Kemal(1976),“Tebrizli Cafer'in Bir Arzı” İ.Ü. Edebiyat Fak. *Sanat Tarihi Yıllığı*, VI,İstanbul.
- POLE, Stanley Lane(1882),*The Coinage of Bukhara (Transoxiana) İnthe British Museum From the Time of Timur to Present Day*, London.
- SAYILI,Aydın (1985), *Uluğ Bey ve Semerkanddaki İlim Faaliyetleri hakkında Gıyasüddin Kâşî'nin Mektubu*, Ankara .
- ŞAMÎ, Nizamüddin (1984),*Zafernâme*, (çev. Necati Lugal), Ankara.
- TOGAN,Nazmiye(1973),“Temürlü Zamanında Aristokrat Türk Kadını” *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, V/ 1-4, İstanbul.
- TOGAN, Z.V.(1979), “Herat”, *İA*. V/1
- TOGAN, Z V.(1953),Topkapı Sarayında Dört Cönk, *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, I/ 1-4,İstanbul.
- YEZDÎ, Şerafeddin Ali (1972), *Zafernâme*, (nrş A. Urunbaye,), Taşkent

Attitudes of Timurids to Science and Art and Some Artists of the Last Period

Assist. Prof. Dr. Hayrunnisa A. AKBIYIK*

Summary: In this study, perceptions of the governor's of the Timurids, established by Tamerlane and which influenced on the history of Asia more than 150 years apart from China, on science and art will be studied. Inventing works of art or forming the list of artists of the dynasty period are not the scope of this study. However; in this study some works of art made during this period will be stated, dealt with as the characteristics of this period. In this study we will try to answer the following: what kind of a state was Timurid state, whether they were close to educated townsmen or not, what did the governors think about science, art and developing and constructing public facilities compared to Chagatai Khanate as they were the heir of the khanate?

Key words: Timurid, Art, Khurasan , Samarkand , Ali Shir Navai.

* Abant İzzet Baysal University, Faculty of Pedagogue, Gölköy / BOLU
hayrun2001@yahoo.com

